

Halef b. Râcih el-Makdisî tarafından şerh edildiğini (*İzâhu'l-meknûn*, II, 505) kaydetmektedir. *el-Me'âlim*'in usûl-i fıkıh kısmını şerhettiği bilinen İbnü't-Tilimsânî'nin *el-Me'âlim fi usûlî'd-dîn*'e de bir şerh yazdığı tesbit edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 549; Damad İbrâhim Paşa, nr. 463, vr. 181-343). Brockelmann, eser üzerinde Şîa'ya mensup bazı âlimlerin de çalışmalar yaptığını haber vermektedir (*GAL*, I, 667). Bunlardan Muhammed Taki Abdürrahîm'e ait *Hidâyetü'l-müsterşidîn (fi şerhi usûli Me'âlimi'd-dîn)* adlı şerhin bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ali Emîrî Efendi, nr. 1413). *el-Me'âlim fi usûlî'd-dîn*, Nâdim Mâcîr tarafından Tâhâ Abdürraûf Sa'd'ın neşrine dayanarak *İslâm İnancının Ana Konuları: Meâlimu Usûlî'd-Dîn* başlığıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Erzurum 1996).

2. *el-Me'âlim fi usûlî'l-fıkıh*. On ana bölüm ve alt başlıklardan (mesele, fasıl) meydana gelen eserin ilk dokuz bölümünde sırasıyla dille ilgili hükümler, emir-nahiye, âm-hâs, mücmel-mübeyyen, peygamber fiilleri, nesih, icmâ, haber, kıyas ele alınmış, son bölümde ictihadda isabet, teâdül, istishâb konuları incelenmiştir. Fahreddin er-Râzî'nin bu eserde konuları ele alış tarzı, kelâmcıların metoduyla yazılmış diğer bir usûl-i fıkıh kitabı olan *el-Maḥşûl* ile benzerlik gösterir. Muhalif görüş ve delilleri aktarıldıktan sonra ileri sürülen fikirlerin tartışması yapılmış, müellif kendi görüşünü de delilleriyle birlikte zikretmiştir. *el-Me'âlim*'in usûl-i fıkıh kısmının çeşitli kütüphanelerde ayrı bir kitap şeklinde düzenlenmiş pek çok yazma nüshası bulunmaktadır (Karatay, II, 311; M. Sâlih ez-Zerkân, s. 101, 648; Abdülvehhâb Hallâf, tercüme edenin girişi, s. 101). Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz'ın müstakil bir eser olarak yayımladığı kitabın (Kahire 1414/1994; Gilliot, XXII [1995], s. 343-344) çeşitli âlimler tarafından şerh edildiği bilinmektedir. Bunlar arasında İbnü't-Tilimsânî, Alâeddin Konevî, İbn Kâdî Asker Şerefeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Urmevî ve Kâdî Şerefeddin İbrâhim b. İshak el-Münâvî gibi şahsiyetler bulunmaktadır (Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî, neşredenlerin girişi, I, 130-131; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1727; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 717, 722). *el-Me'âlim fi usûlî'l-fıkıh*'a Fahreddin er-Râzî'nin talebelerinden İbrâhim b. Ali es-Sülemî'nin bir şerh yazdığı tesbit edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 370). Eserin İbnü't-Tilimsânî

nî'ye ait olan *el-İmlâ'* *'ale'l-Me'âlim* adlı şerhi üzerinde Mekke Câmîatü' Ümmi'l-kurâ'da Ahmed Muhammed Sadîk tarafından bir doktora çalışması yapılmış (1407/1987), aynı şerh Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz tarafından *Şerhu'l-Me'âlim fi usûlî'l-fıkıh* adıyla iki cilt halinde yayımlanmıştır (Beyrut 1419/1999).

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *Me'âlimü usûlî'd-dîn* (nşr. Semîh Dügaym), Beyrut 1992, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 9; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-ʿulemâ*, s. 191; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 249; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 255; Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî, *Şerhu'l-Me'âlim fi usûlî'l-fıkıh* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1419/1999, neşredenlerin girişi, I, 120, 130-131; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1168, 1726-1727; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 21; Brockelmann, *GAL*, I, 667; *Suppl.*, I, 921, 923; *İzâhu'l-meknûn*, II, 505; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 717, 722; II, 108; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 311; III, 37; M. Sâlih ez-Zerkân, *Fahrüddin er-Râzî ve ârâ'ühü'l-ke-lâmiyye ve'l-felsefiyye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikr), s. 75, 101, 144-145, 648; G. C. Anawati, "Fahrüddin er-Râzî: Temhîd li-dirâsâti hayâtihî ve-mü'elleftih", *Mêlanges-Tahâ Hüsain lâ Tâhâ Hüseyin fi 'idi milâdihî's-seb'in* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1962, s. 221; a.mlf., "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1979-1980", *MIDEO*, XV (1982), s. 187-188; a.mlf., "Fakhr al-Din al-Râzî", *El²* (İng.), II, 754; Abdülvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi: İlmu usûlî'l-fıkıh* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973, tercüme edenin girişi, s. 101; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü maḥ-ṭûṭati Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, I, 263; II, 250; Claude Gilliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1990 à 1992", *MIDEO*, XXI (1993), s. 477-478; XXII (1995), s. 343-344; Mihrân Erzende, "Ebû'l-Muṭarrif", *DMBİ*, VI, 255; Şükrü Özen, "Hilâf", *DİA*, XVII, 527; Mustafa Öz, "İbn Amîre", a.e., XIX, 311; Cevat İzgi, "İbnü'l-Lebbûdî", a.e., XXI, 122.

METİN YURDAGÜR

MEÂLİMÜ's-SÜNEN

(معالم السنن)

Hattâbî'nin (ö. 388/998) Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ine yazdığı şerh (bk. *es-SÜNEN*).

MEÂLİMÜ't-TENZİL

(معالم التنزيل)

Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Müellif mukaddimede eserin telif sebebini ve orta hacimde bir tefsir yazmayı amaçladığını belirtmiştir. Burada ayrıca tefsir, siyer, ahbâr ve kıraatle ilgili riva-

yetlerin kimlerden, hangi isnadlarla alındığı zikredilmiş, Kur'an okumanın ve öğretmenin faziletleri, tefsir, te'vil ve yedi harf gibi konular hakkında bilgi verilmiştir.

Me'âlimü't-tenzîl'de açık, kolay ve te-kellüftten uzak bir üslûp kullanılmıştır. Tefsire geçilmeden önce sünenin adı, âyet sayısı, Mekki veya Medeni olduğu, nerede hangi olay hakkında indiği belirtilmiştir. Âyetler üzerinde önce lûgat bakımından açıklamalar yapılmış, ardından âyetin diğer âyet ve hadislerle tefsirine geçilmiş, sahâbe ve tâbiîn görüşlerinden yararlanılmış, kıraat vecihlerinin izahına geniş şekilde yer verilmiş, şâz kıraatler zikredilmiş, sarf ve nahiv tahillileri yapılmıştır. Sahâbe tefsirini nüzûl sebebi ve nesih gibi sadece ashabın bilebileceği konularda merfû hadis, diğer konularda ictihad olarak değerlendiren Begavî'nin bazan onların görüşlerine muhalefet ettiği olmuştur. Müellifin hadis alanındaki otoritesi âyetlerin tefsiri sırasında açıkça görülmektedir. Hadislere sıkça başvurulmakta olup senedlerin hemen hepsinin bizzat müellife dayanması eserin başta gelen özelliğidir. *Me'âlimü't-tenzîl*'de İsrâiliyat'a da yer verilmekle birlikte müellif bunları yer yer tenkit süzgecinden geçirmiş ve bazılarını reddetmiştir.

Âyetin âyeti neshi yanında âyetin sünneti ve sünnetin âyeti neshedebileceği, neshin haberlerde değil ancak emir ve yasaklarda olabileceği ve sadece rivayetle bilinebileceği görüşünde olan Begavî müteşâbih âyetlerin tefsirinde iman ve teslimiyet prensibiyle hareket etmiştir. Kelâm hükümlerini içeren âyetlerin tefsirinde uzun tartışmalara yol açan ihtilâflı konulara kısa açıklamalarla değinilmiş, bunda müellifin Selef yolunu izleme anlayışı ve sünnete hâkimiyeti etkili olmuştur. Fıkhi meselelerin genişçe ele alındığı eserde az da olsa işârî tefsirlere yer verilmiş, Mu'tezile açıkça reddedilmiş, dilcilerin nasla çatışan görüşlerine karşı çıkmış, Râfîzîler'in tefsirlerinden kaçınılmıştır.

Müellifin hadisteki titizliğini akide ve ahkâm dışındaki kıssalar, haberler ve İsrâiliyat'a dair konularda göstermemesi onun en çok eleştirilen yönü ise de bu tür rivayetler genellikle İslâm'a aykırı olmayan ve senedi verilerek, bazan da eleştirilerek zikredilen bilgilerle ilgilidir. Rivayet zenginliği yanında ictihadî görüşlere, akaid, fıkıh, nahiv ve dil gibi konularda yapılan açıklamalara bakıldığında hem rivayet hem dirayet tefsiri özelliği taşıdığı görülen eserin telifi sırasında Ali b.

Ebû Talha, Atıyye el-Avfî ve İkrime el-Berberî yoluyla İbn Abbas'tan gelen tefsirlerle birlikte adları ve geliş yolları mukaddime zikredilen Mücâhid, Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan-ı Basrî, Ebû'l-Âliye er-Riyâhî, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî, Zeyd b. Eslem, Kelbî, Dahhâk, Mukâtil b. Hayyân, Mukâtil b. Süleyman ve Süddî gibi âlimlerin tefsirle ilgili rivayetlerinden yararlanılmıştır. Tefsir alanında Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin *Ğarîbû'l-Kur'ân*'ı, İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı, Zec-câc'ın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Muhammed b. Hasan en-Nakkâş'ın *Şifâ'ü's-şudûr*'u, Vâhidî'nin *el-Vasîf*'i ve eserin temel kaynağı olan Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*'ı; hadis alanında ise Şâfiî'nin *İhtilâfû'l-eğâdîs*'i, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin *eş-Şâhih*'leri, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i, Hattâbî'nin *Me'âlimü's-Sünen*'i eserin kaynakları arasında yer alır. Kıraatler konusunda İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'nin *el-Ğâye fi'l-kırâ'ât*'i'l-aşr'ı, tarih alanında Vehb b. Münebbih'in *el-Mübtede*'i, İbn İshak'ın *Meğâzî'si* ve Sa'lebî'nin *Arâ'isü'l-mecâlis*'i faydalanılan diğer kaynaklardır.

Me'âlimü't-tenzîl yazıldığı dönemden itibaren çok rağbet görmüş, daha sonra birçok esere kaynak olmuş, bu konuda ilk sırayı Ali b. Muhammed el-Hâzin'in *Lübûbû't-te'vil fi me'âni't-tenzîl*'i almıştır. İbn Kesîr *Tefsîrû'l-Kur'ân*'i'l-a'zîm'de, İbnü'l-Cevzî *Zâdü'l-mesîr*'de, Cemâled-din el-Kâsimî *Meğâsinü't-te'vil*'de, Zerküşî *el-Burhân fi'ulûmî'l-Kur'ân*'da ve Süyûtî *el-İtkân fi'ulûmî'l-Kur'ân*'da ondan yararlanan müelliflerden bazılarıdır.

Çeşitli kütüphanelerde ve özellikle İstanbul'da pek çok yazma nüshası bulunan *Me'âlimü't-tenzîl*'in ilk neşri taşbaskı olarak dört cilt halinde gerçekleştirilmiş (Bombay 1269), daha sonra tekrarlanan bu baskının (Bombay 1309) ardından eser Hâzin'in ve İbn Kesîr'in tefsiriyle birlikte basılmıştır (Kahire 1405, 1406, 1407). *Me'âlimü't-tenzîl* Hâlid Abdurrahman el-Ak ve Mervân Süvâr tarafından tahkik edilmiş (Beyrut 1406/1986, 1407/1987), Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî bu baskılardan ilkinin esas olarak eserin hadisleri için *Fihrisü'eğâdîs* *Tefsîri'l-Beğavî* adıyla bir fihrist hazırlamıştır (Beyrut 1411/1990). Kitap ayrıca Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye ve Süleyman Müslim el-Harâş'ın tahkikiyle sekiz cilt halinde neşredilmiştir (Riyad 1409/1989, 1414/1993).

Me'âlimü't-tenzîl üzerinde Ali Eroğlu *Müfessir Bağavî, Hayatı ve Tefsirinde ki Metodu* (1987, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Saffet Bakırcı *Medlümü't-Tenzîl'in Rivayet Tefsirleri İçindeki Yeri* (1990, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bedreddin b. Affân *Me'âlimü't-tenzîl: min evveli'l-kitâb ilâ nihâyeti sûreti'l-Enfâl* (1407, Câmiatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Usûlü'd-dîn el-Kur'ân ve ulûmüh) adıyla birer doktora tezi hazırlamışlardır. İbrâhim Şerîf'in *el-Beğavî el-Ferrâ ve tefsiruhû li'l-Kur'ân*'i'l-Kerîm (Kahire 1406/1986) ve Afâf Abdülgafûr Hamîd'in *el-Beğavî ve menhecühû fi't-tefsîr* (Bağdad 1982) adlı çalışmaları da burada zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, "İlim", 4; İbn Mâce, "Muqaddime", 22; Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl* (nşr. Hâlid Abdurrahman el-Ak – Mervân Süvâr), Beyrut 1407/1987, I, 27-36; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, I, 22-25; a.e. (M. Abdullah en-Nemr v.dğr.), Riyad 1414/1993, I, 33-47; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, I, 5-13, 23-32; a.mlf., *Meşâbihü's-sünne* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî v.dğr.), Beyrut 1407/1987, Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî'nin girişi, I, 33-34; İbn Teymiyye, *Mecmû' fetâvâ*, XIII, 386; a.mlf., *Muqaddime fi'usûlû't-tefsîr*, Beyrut 1408/1988, s. 99; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhi), VII, 75; Zerküşî, *el-Burhân*, I, 33, 330, 444; II, 64, 86, 89; Keşfü'z-zunûn, II, 1726; Serkis, *Mu'cem*, I, 573; Brockelmann, *GAL*, I, 449; *Suppl.*, I, 622; a.mlf., "Begavî", *IA*, II, 449; M. Hüseyin ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1961, I, 235-238; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 78; Remzî Na'nâa, *el-İsrâ'iliyyât ve eşerühâ fi kütübî't-tefsîr*, Dimaşk 1390/1970, s. 130, 217, 263-280, 337; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, İstanbul 1974, II, 462; Muhammed Ebû Şehbe, *İsrâ'iliyyât ve'l-mevzû'ât fi kütübî't-tefsîr*, Kahire 1408, s. 127-128.

SAFFET BAKIRCI

MEÂNÎ (المعاني)

Belâgatın
sözün yerinde olma şartlarını
inceleyen dalı.

Meânî kelimesi **ma'nânın** çoğuludur. Meânî, beyân, muhassinât (bedî) şeklinde üç disipline ayrılan belâgatın sözün yerinde olma (muktezâ-i hâle uygunluk) şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarlamak ilkelerini inceleyen dalına meânî ilmi, bu nitelikteki sözü, açıklık ve kapallık bakımından birbirinden farklı olan anlatım biçimleriyle ifade etmenin ele alındığı disipline beyân ilmi, meânî ve beyan şartlarını taşıyan sözü güzelleştiren sanatlardan bahseden dalına da muhass-

nât adı verilmiştir. Muhassinâta bedî ilmi adını ilk veren dil âlimi İbn Mâlik et-Tâî'nin oğlu İbnü'n-Nâzım'dır.

Meânînin gelişim tarihi nahiv ilmi ve nazım teorisiyle yakından ilgilidir. Kelime terim olarak ilk defa geçtiği meânî-ş-şîr türü eserlerde "şiir temaları", meânî'l-Kur'ân türü kitaplarda "sözlük anlamı, etimoloji ve gramer ağırlıklı tefsir ve te'vil" yerine kullanılmıştır. Belâgat içeriğine yakın diğer bir terim ise "meânî'n-nahv"dir. Bu terkibi ilk olarak, Mettâ b. Yûnus'un Aristo mantığını ileri sürmesine karşılık Arap dil mantığını (meânî'n-nahv) savunan Ebû Saîd es-Sirâfî tarafından aralarında cereyan eden tartışmada yer verilmiştir (Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ'*, I, 121). İbn Fâris'in "meânî'l-keâm" tâbiri de belâgat özelliği taşır. Onun bu başlık altında saydığı "haber-istihbâr, emir-nehiy, dua-talep, arz-tahzîz, temennî-taaccüb" şeklindeki on kategori daha sonra teşekkül eden meânî ilminin temel konusu olarak haber-inşâ bölümüne aynen geçmiştir.

Arap gramerinin günümüze ulaşan ilk eseri Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında meânî ilmini ilgilendiren cümle tahlilleriyle cümlelerdeki takdim-tehir, tarif-tenkir, hazif ve bazı edatların anlamları gibi konular yer aldığından Sîbeveyhi'yi meânî ilminin ilk kurucusu sayan araştırmacılar vardır. Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*'ı, Müberrred'in *el-Kâmil*'i ve Sa'lebî'nin *Ğavâ'idü's-şîr*'inde de benzer konular dağınık olarak bulunur. Bişr b. Mu'temir'in *Şâhiyetü'l-Belâğa*'sında mevcut lafız-anlam uygunluğunun gerekliliği, mânaların değerinin durum ve konuma uygun düşmesinden ileri gelmesi, mânaların dinleyicilerin kültür seviyesine göre ayarlanma zarureti gibi düşünceler meânî ilminin nüvesini oluşturmuştur. İslâmî belâgatın ilk kurucusu olup bu ilme beyân adını veren Câhiz, *el-Beyân ve't-teb-yîn*'inde çeşitli belâgat konularına dağınık bir vaziyette temas ettiği gibi icâz-ıtnâb, lafızların yerine göre yunuşak, hafif, akıcı veya tumturaklı olarak seçilmesi ve telif güzelliği gibi meânî konularına da yer vermiştir. Arap belâgatına dair ilk müstakil eseri telif eden İbnü'l-Mu'tez *el-Bedî*'inde iltifât, i'tirâz gibi meânî konularını incelemiş, Ebû'l-Hasan İbn Vehb (İshak b. İbrâhim el-Kâtib), ilm-i meânî konularının ağırlıklı olarak yer aldığı *el-Burhân fi vücûhi'l-beyân*'ında haber, talep, hazif, iltifât (sarf), takdim-tehir, kat'-atîf